

Wybrane aspekty probacyjnego naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem

ANNA MUSZYŃSKA

Katedra Prawa Karnego Materialnego
Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego

Obowiązująca kodyfikacja karna zawiera kilka instytucji kompensacyjnych zróżnicowanych pod względem prawnego charakteru oraz skutków wykonawczych. Zaliczyć do nich należy przewidziany w Kodeksie karnym obowiązek naprawienia szkody występujący jako samodzielny środek karny (art. 39 pkt 5) bądź środek probacyjny powiązany z instytucją warunkowego umorzenia postępowania karnego (art. 67 § 3), warunkowego zawieszenia wykonania kary (art. 72 § 2) oraz z karą ograniczenia wolności (art. 36 § 2), a także określone normami procesowymi odszkodowanie z urzędu lub powództwo adhezyjne. Funkcjonowanie tak różnorodnych konstrukcji prawnych, których skuteczne stosowanie doprowadzić powinno do naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem, jest przedmiotem licznych rozważań teoretycznych. Wśród nich istotne znaczenie ma problematyka funkcjonowania obowiązku naprawienia szkody orzeczanego w ramach systemu środków związanych z poddaniem sprawcy próbie. W jej obszarze z zainteresowaniem formułuje się przede wszystkim pytania: na ile odrębne miejsce wśród pozostałych środków kompensacyjnych zajmuje obowiązek naprawienia szkody powiązany z instytucjami o charakterze probacyjnym, jaka jest jego rzeczywista funkcja oraz jakie rodzi problemy w praktyce orzeczniczej.

Poddając analizie probacyjny obowiązek naprawienia szkody, należy przypomnieć, że zobowiązanie skazanego do naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem w ramach szeroko rozumianej probacji znajdowało wyraz już w rozwiązaniach Kodeksu karnego z 1932 r., który w art. 62 § 2 przewidywał je fakultatywnie w wypadku skazania na karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania, jeżeli stosunki gospodarcze skazanego na to pozwalały. W razie niewykonania nałożonego obowiązku, któremu przypisywano jednoznacznie karnoprawny charakter, istniała możliwość zarządzenia wykonania zawieszony kary.

Na gruncie Kodeksu karnego z 1969 r. rozszerzono możliwość nałożenia obowiązku naprawienia szkody: 1) fakultatywnie w razie warunkowego umorzenia postępowania karnego (art. 28 § 2 pkt 1), a w sprawach przeciwko mieniu obligatoryjnie, jeżeli szkoda nie została naprawiona (art. 28 § 3); 2) w wypadku warunkowego zawieszenia wykonania kary jako fakultatywne naprawienie w całości lub w części szkody wyrządzonej przestępstwem (art. 75 § 2), obligatoryjnie w wypadku zawieszenia wykonania kary orzeczonej za przestępstwo zagarnięcia mienia społecznego (art. 75 § 3); 3) w razie warunkowego przedterminowego zwolnienia (art. 94 w zw. z art. 75 § 2 pkt 1 i § 3).

Przyjęte środki w szerszym niż dotychczas zakresie pozwalały na naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem. Pojawiły się jednak kontrowersje na tle karnoprawnego naprawienia szkody i jego implikacji cywilnoprawnych. Prowadzono spory co do charakteru prawnego zobowiązania z art. 75 § 2 pkt 1 k.k., zderzając stanowiska, według których miało ono charakter karnoprawny¹, z innymi, zakładającymi, iż ma ono charakter mieszany, związany zarówno z prawem cywilnym, jak i karnym².

Trudności interpretacyjne miała usunąć kodyfikacja karna z 1997 r., w której zachowano możliwość orzeczenia obowiązku naprawienia szko-

¹ Zob. W. Daszkiewicz, *Naprawienie szkody w prawie karnym*, Warszawa 1972, s. 15 nn.; Z. Gostyński, *Zobowiązanie skazanego do naprawienia szkody jako orzeczenie co do roszczeń majątkowych*, Pal. 1971, nr 5, s. 54 nn.

² A. Murzynowski, *Nałożenie obowiązku naprawienia skutków przestępstwa jako element nowej polityki karania*, PiP 1970, nr 5, s. 713 nn.

dy w wypadku warunkowego umorzenia postępowania karnego (art. 67 § 3 k.k.) i warunkowego zawieszenia wykonania kary (art. 72 § 2 k.k.).

Według obowiązującego stanu prawnego Kodeks karny z 1997 r. przewiduje w art. 67 § 3 autonomiczną podstawę orzekania obowiązku naprawienia szkody w charakterze warunku probacyjnego związanego ze stosowaniem warunkowego umorzenia postępowania karnego. Przepis zawiera obligatoryjne zobowiązanie sprawcy do naprawienia szkody w całości lub w części, w razie jej zaistnienia, przy wystąpieniu koniunkcji przesłanek warunkowego umorzenia postępowania. Warunkowe umorzenie postępowania może znaleźć zastosowanie nie tylko do sprawcy przestępstwa zagrożonego karą nieprzekraczającą 3 lat pozbawienia wolności, ale wyjątkowo również do sprawcy przestępstwa zagrożonego karą do 5 lat pozbawienia wolności. Oprócz ogólnych przesłanek stosowania tej instytucji określonych w art. 66 § 1 k.k. muszą być wówczas spełnione dodatkowe, warunkowane zaistniałą sytuacją, gdy pokrzywdzony pojednał się ze sprawcą, sprawca naprawił szkodę lub pokrzywdzony i sprawca uzgodnili sposób naprawienia szkody. Konieczne staje się więc spełnienie jednego z trzech niezależnych wymogów: do czasu wydania orzeczenia o warunkowym umorzeniu postępowania sprawca bądź wyrządzoną szkodę naprawił, bądź ustalił z pokrzywdzonym formę jej naprawienia lub też w inny sposób pojednał się z pokrzywdzonym. Dążenie do realizacji przytoczonych warunków znajduje implikacje zarówno w sferze materialnoprawnej, jak i procesowej. Łączy się ono ewidentnie ze wzrostem na gruncie obecnej kodyfikacji karnej znaczenia aktu pojednania. Pojednanie, o którym mowa w ustawie karnej, nie zostało połączone ze skonkretyzowanym normatywnie zachowaniem, chociaż z reguły odnoszone jest do uzgodnień dotyczących naprawienia szkody. Nie musi ono wiązać się z jakimkolwiek świadczeniem czy też przeproszeniem pokrzywdzonego ani nawet stwierdzeniem, że strony konfliktu wzajemnie sobie wybaczą³. Jak się wydaje, można je ograniczyć do tego, że strony kończą zaistniały konflikt, a pokrzywdzony nie zgłasza w stosunku do sprawcy żadnych pretensji wynikających z przestępstwa. Ustawa nie określa również formy, w jakiej ma dojść do pojednania pokrzyw-

³ W. Daszkiewicz, *Pojednanie, ugoda i mediacja w procesie karnym (Zagadnienia procesowe)*, [w:] *Nowa kodyfikacja karna. Kodeks postępowania karnego. Krótkie komentarze*, Warszawa 1998, z. 8, s. 60.

dzionego i sprawcy, z czego można wnosić, że dopuszczalna jest każda forma: pisemna ugoda bądź po prostu pisemne lub ustne oświadczenie o pogodzeniu się złożone do protokołu. Przy takim ujęciu oczekiwać jednak należy, iż przesłanka „pokrzywdzony pojednał się ze sprawcą” znajdzie w rozpoznawanej sprawie odpowiednie odzwierciedlenie. Czynność pojednania dokonana przed organem orzekającym powinna bowiem finalnie zostać oznaczona w protokole w postaci złożenia oświadczenia woli przez podmioty porozumienia, sprawcę i pokrzywdzonego. Wskazanej czynności procesowej towarzyszyć mogą nadto inne elementy pojednania, na przykład przeproszenie i wyrażenie skruchy przez sprawcę, akt wybaczenia ze strony pokrzywdzonego czy wreszcie zawarcie ugody sądowej. Rozgraniczenie pojednania i ugody, które mogą, ale nie muszą występować łącznie, ma istotne znaczenie w zakresie konsekwencji prawnych. Warto podkreślić, że pojednanie bez elementów ugody, o czym szczególnie powinien pamiętać pokrzywdzony, nie podlega przymusowej egzekucji, nie jest też brane pod uwagę przy dochodzeniu roszczeń w procesie cywilnym. Zawarcie natomiast ugody co do roszczeń cywilnoprawnych uruchamia w tym zakresie reguły przewidziane prawem cywilnym z tą różnicą, że w procesie karnym ugoda nie powoduje bezwarunkowego umorzenia postępowania, lecz wywiera wpływ na końcowe orzeczenie. Należy też pamiętać o dalszych konsekwencjach związanych z uchylaniem się od jej dobrowolnego wykonania. Zarzucalne uchylanie się od wykonania ugody zawartej z pokrzywdzonym stanowi podstawę podjęcia postępowania warunkowo umorzonego (art. 68 § 2 k.k.), które toczy się wówczas od początku na zasadach ogólnych. W tym miejscu należy poczynić uwagę, iż zawierana w ramach pojednania ugoda nie jest obwarowana granicami wyznaczonymi treścią art. 62 k.p.k. odnoszącą się do dochodzonych w powództwie adhezyjnym roszczeń majątkowych wynikających bezpośrednio z przestępstwa. Ugoda, jeżeli nic przeciwnego nie wynika z sytuacji procesowej, a prawo cywilne na to zezwala, może też dotyczyć roszczeń, które tylko pośrednio wynikają z przestępstwa, albo może zostać zawarta w sprawach niemajątkowych, dotyczących na przykład ochrony dóbr osobistych⁴. Przytoczone uwagi o pojednaniu i ugodzie znajdują odpowiednie zastosowanie do al-

⁴ *Ibidem*, s. 61, 79.

ternatywnie określonej przesłanki sprowadzającej się do stwierdzenia: „pokrzywdzony i sprawca uzgodnili sposób naprawienia szkody”. Owo uzgodnienie, poprzedzające naprawienie szkody, może bowiem przybrać formę ugody bądź też „zwykłych” oświadczeń uczestników porozumienia, niedających pokrzywdzonemu zabezpieczenia w postaci możliwości późniejszego ich dochodzenia w postępowaniu egzekucyjnym. Należy również zaznaczyć, że pojednanie czy też zawarcie ugody, o której mowa, nastąpić może „poza” procesem, a następnie znaleźć odpowiedni wyraz przed organem orzekającym bądź zostać poprzedzone postępowaniem mediacyjnym.

Przy warunkowym umorzeniu postępowania z art. 67 § 3 k.k. znamienne jest również, że zobowiązanie sprawcy do naprawienia szkody nie jest pozostawione swobodnej decyzji sądu, przepis jednoznacznie obliuguje organ orzekający do jego nałożenia. Zgodnie z jego brzmieniem sąd zobowiązany jest do nałożenia na sprawcę obowiązku naprawienia szkody wówczas, gdy powstanie szkody w zakresie dóbr pokrzywdzonego jest następstwem popełnionego przez niego przestępstwa, a nadto szkoda taka w czasie warunkowego umorzenia postępowania karnego nadal istnieje⁵.

Podstawę orzekania obowiązku naprawienia szkody jako warunku probacyjnego przy warunkowym zawieszeniu wykonania kary zawiera przepis art. 72 § 2 k.k., który przewiduje możliwość fakultatywnego zobowiązania przez sąd warunkowo skazanego do naprawienia szkody w całości lub w części, chyba że orzeczono środek karny w postaci obowiązku naprawienia szkody wymieniony w art. 35 pkt 5 k.k. Wskazana podstawa znajduje szerszy w porównaniu z regulacją k.k. z 1969 r. zakres zastosowania wobec zmiany konstrukcji warunkowego zawieszenia wykonania kary przez rozszerzenie jej, oprócz kary pozbawienia wolności, na karę ograniczenia wolności i karę grzywny orzeczoną jako kara samoistna (art. 69 § 1 k.k.), nadto wprowadzenie możliwości warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności wymierzonej do lat 5 w stosunku do sprawców podejmujących współpracę z organami ścigania na warunkach określonych w ustawie (art. 60 § 5 k.k. odsyłający do odpowiedniego stosowania art. 71–76 k.k.).

⁵ Wyrok SN z dnia 16 maja 2002 r., III KK 189/02, Lex nr 53327.

Zgodnie z treścią art. 67 § 3 i art. 72 § 2 k.k. sąd z urzędu orzeka o obowiązku naprawienia szkody jako warunku probacyjnym, nie obowiązuje w tym wypadku zasada skargowości i ustawa nie uzależnia jego orzeczenia od wniosku osoby uprawnionej. Pojawia się pytanie, czy pokrzywdzony w tym przedmiocie może przejawiać inicjatywę i jakie ma ona wówczas znaczenie. Odpowiedzi poszukuje się w treści przepisu art. 9 § 2 k.p.k., zgodnie z którym strony oraz inne osoby bezpośrednio zainteresowane mogą składać wnioski o dokonanie tych czynności, jakie organ może lub ma obowiązek podejmować z urzędu⁶. Wynika z tego, że pokrzywdzony, który jest stroną procesową bądź w takiej roli nie występuje, może złożyć wniosek o orzeczenie obowiązku naprawienia szkody jako warunku probacyjnego, chociaż ustawa nie przewiduje odrębnej podstawy materialnoprawnej, czyniącej go dysponentem tego rodzaju wniosku. W takiej sytuacji dla sądu stanowić on może oświadczenie, w którym pokrzywdzony wskazuje zakres i formę naprawienia szkody. Nie jest ono wiążące dla organu orzekającego, jednak trudno przyjąć, aby pozbawione było znaczenia przy określaniu przez sąd sposobu naprawienia szkody. Rozważając możliwość złożenia przez pokrzywdzonego wniosku o naprawienie szkody, należy uwzględnić również występujące w praktyce sytuacje, w których pokrzywdzony nie precyzuje podstawy nałożenia obowiązku, nie wskazuje jego charakteru, ograniczając się jedynie do żądania naprawienia szkody. Respektując prawo pokrzywdzonego w tym zakresie, wynikające z powołanego przepisu procedury karnej, należy pamiętać przede wszystkim o jego granicach określonych w prawie materialnym, wskazujących na dopuszczalność orzeczenia obowiązku naprawienia szkody i możliwość uwzględnienia wniosku. Jeżeli zatem sąd nie może uzyskać od pokrzywdzonego sprecyzowanego co do podstawy i charakteru żądania, powinien, uznając uprawnienie pokrzywdzonego do dysponowania inicjatywą w tym przedmiocie, rozpoznać je na zasadzie art. 46 § 1 k.k. a nie art. 72 § 2 k.k.

Nałożenie obowiązku naprawienia szkody na pierwszy plan wysuwa problem ustalenia jego zakresu, który staje się tym bardziej znaczący, iż prawo karne nie wskazuje określających go reguł. W podstawach orzeka-

⁶ M. Wasilewska, I. Gawłowicz, *Wybrane problemy instytucji naprawienia szkody w prawie karnym*, CzPKiNP 2002, z. 2, s. 178.

nia naprawienia szkody jako warunku probacyjnego znajdują się jedynie wskazania, iż naprawienie szkody ma nastąpić w całości albo w części. W stosowanych przez analogię przepisach prawa cywilnego jako fundamentalną wskazuje się zasadę pełnego odszkodowania, która na gruncie karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody nie znajduje pełnego zastosowania. Szczególne warunki nakładania obowiązku naprawienia szkody w procesie karnym wymagają uwzględnienia różnych okoliczności mogących wpłynąć na ograniczenie zobowiązania.

Posiłkowe stosowanie przepisów prawa cywilnego do ustalenia zakresu obowiązku naprawienia szkody prowadzi do kolejnego pytania o możliwość zasądzenia odsetek na rzecz pokrzywdzonego. Odsetki jako świadczenie właściwe prawu cywilnemu stanowią rodzaj zryczałtowanego odszkodowania za opóźnienie w spełnieniu świadczenia pieniężnego, nie wynikają one z faktu wyrządzenia szkody, lecz z opóźnienia w jej naprawieniu. Orzeka się o nich w procesie adhezyjnym oraz w związku z zasądzeniem odszkodowania z urzędu, które mają podstawy cywilnoprawne. Przepisy prawa karnego zezwalające na nałożenie obowiązku naprawienia szkody jako warunku probacyjnego nie zawierają wskazania co do możliwości zasądzenia odsetek. Biorąc nadto pod uwagę charakter i funkcję omawianego środka, nie sposób dopatrzeć się zasadności ich orzeczenia. Uwzględniając funkcjonalną stronę omawianej instytucji, odmienny pogląd dopuszczał W. Daszkiewicz, wywodząc: „[...] jeżeli zobowiązanie do naprawienia szkody orzeczone na podstawie przepisów prawa karnego ma w pewnych sytuacjach zastąpić rozstrzygnięcie sprawy cywilnej — co do praktycznych skutków ma spełniać rolę, jaką normalnie spełnia orzeczenie zasądzające świadczenie — to odsetki nie mogą być wyłączone z zakresu tego prawnokarnego zobowiązania. Prowadziłoby to do tego, że pokrzywdzonemu pozostawałaby jedynie droga dochodzenia ich w procesie cywilnym”⁷.

Naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem nie musi sprowadzać się jedynie do zapłaty określonej kwoty pieniężnej na rzecz pokrzywdzonego. Przepisy prawa karnego nie przewidują w tym względzie unormowań, wobec tego dopuszczalne wydaje się posiłkowe stosowanie art. 363 § 1 k.c., zgodnie z którym możliwe jest naprawienie szkody przez

⁷ W. Daszkiewicz, *Naprawienie szkody...*, s. 21.

zapłatę odpowiedniej sumy pieniężnej albo przywrócenie do stanu poprzedniego, a wybór rodzaju świadczenia należy do poszkodowanego⁸.

Realizacja zobowiązania do naprawienia szkody z art. 72 § 2 k.k. wymaga określenia jego terminu. Zgodnie z dyspozycją art. 74 § 1 k.k. określenie czasu i sposobu wykonania nałożonego obowiązku naprawienia szkody następuje po wysłuchaniu skazanego, z kolei według § 2 art. 74 k.k. istnieje możliwość ustanowienia, rozszerzenia, zmiany lub zwolnienia skazanego na karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania w okresie próby od nałożonych obowiązków wymienionych w art. 72 § 1 pkt 3–8 k.k., z wyłączeniem obowiązku naprawienia szkody przewidzianego w art. 72 § 2 k.k. Jednoznaczna interpretacja przepisu art. 74 k.k. natrafiła na przeszkody, które stały się przedmiotem rozważań doktryny. Przede wszystkim dostrzeżono, że z przepisu nie wynika obowiązek wysłuchania skazanego w sprawie nałożenia samego obowiązku (z wyłączeniem obowiązku określonego w art. 72 § 1 pkt 6 k.k.), lecz jedynie co do sposobu i czasu jego wykonania⁹. Ponadto użycie słowa „skazany” wskazywać może na obowiązek wysłuchania realizowany na etapie postępowania wykonawczego¹⁰. Analiza treści art. 74 § 1 k.k. pozwala jednak jednoznacznie przyjąć, że obowiązki probacyjne, w tym obowiązek z art. 72 § 1 pkt 6 k.k. wymagający uzyskania zgody „skazanego”, są nakładane w związku z warunkowym zawieszeniem wykonania kary, zatem ich określenie następuje w treści wyroku, w konsekwencji wysłuchanie „skazanego” w zakresie określenia czasu i sposobu wykonania nałożonych obowiązków probacyjnych, w tym obowiązku z art. 72 § 2 k.k., powinno nastąpić w po-

⁸ Na gruncie poprzednio obowiązującej kodyfikacji karnej podobne poglądy co do sposobu naprawienia szkody wyrażali M. Leonieni, *Wynagrodzenie wyrządzonej szkody a warunkowe skazanie*, NP 1958, nr 12, s. 30; *idem*, *Wynagrodzenie szkody przy warunkowym zawieszeniu wykonania kary. Uwagi na tle praktyki i przepisów projektu kodeksu karnego*, NP 1963, nr 7–8, s. 772 nn.; *idem*, *Wynagrodzenie szkody przy warunkowym zawieszeniu wykonania kary (cz. II)*, NP 1963, nr 9, s. 954; F. Rosengarten, *Obowiązek naprawienia szkody z art. 75 k.k. i niektóre jego cywilnoprawne aspekty*, NP 1973, nr 10, s. 1461.

⁹ A. Zoll, [w:] *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, t. I, red. *idem*, Kraków 2004, s. 1047.

¹⁰ Zob. A. Marek, *Komentarz do kodeksu karnego. Część ogólna*, Warszawa 1999, s. 224.

stępowaniu rozpoznawczym przed wydaniem orzeczenia. Należy więc podzielić pogląd wyrażony w wyroku Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 23 marca 2000 r., w którym orzeczono: „Nałożenie obowiązku naprawienia szkody jako warunku zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności (art. 72 § 1 k.k.) winno nastąpić w wyroku, a nie w postępowaniu wykonawczym, podobnie jak to czyniono pod rządem art. 75 § 2 k.k. z 1969 r.”¹¹. Wysłuchanie skazanego co do terminu wykonania obowiązku naprawienia szkody związane z indywidualnoprzewencyjnym oddziaływaniem środka probacyjnego pozwala uzyskać jego ewentualne oświadczenie w zakresie zamiaru naprawienia szkody w ogóle i deklarowanego czasu jego realizacji. Czynność wysłuchania ma dla sądu charakter informacyjny, nie jest on związany treścią oświadczenia, chociaż jej celowość wiąże się z rozważeniem możliwości uwzględnienia postulatów osoby skazywanej. Wyjaśnienia oskarżonego w tym względzie nie nasuwają wątpliwości w sytuacji, kiedy przyznaje się on do popełnienia czynu, przewiduje skazanie, czy też sam składa oświadczenie w tym przedmiocie. W innych sytuacjach, jak podkreślił to Sąd Apelacyjny w cytowanym wyżej wyroku z dnia 23 marca 2000 r., żądanie od skazanego wypowiedzi co do obowiązków oznaczałoby przesądzenie winy i byłoby nieodpowiednie. Zauważając, że w wypadkach gdy oskarżony ze względu na nieusprawiedliwione niestawiennictwo nie bierze udziału w postępowaniu, które toczy się zaocznie, bądź oświadcza, iż nie chce brać udziału w postępowaniu lub jego udział jest bierny, sąd, nie mogąc spełnić wymogu z art. 74 § 1 k.k., nie jest pozbawiony możliwości zastosowania środka probacyjnego połączonego z obowiązkiem naprawienia szkody, albowiem dysponuje całokształtem dowodów pozwalających na ustalenie istnienia bądź braku jego przesłanek. Trudności nasuwa sytuacja, w której oskarżony nie poczuwa się do winy, a sąd ma znaleźć taką formę żądania wypowiedzi od oskarżonego co do sposobu i czasu naprawienia szkody, aby nie narazić się na zarzut przesądzenia o winie i uprzedzenia o treści orzeczenia na etapie postępowania poprzedzającego wyrokowanie i jednocześnie nie uchybić treści art. 74 § 1 k.k. Termin wykonania obowiązku naprawienia szkody orzeczonego w myśl art. 72

¹¹ Wyrok S.A. w Krakowie z dnia 23 marca 2000 r. II AKa 38/00, KZS 2000, z. 4, poz. 36, zob. także glosa M. Siwka do tego wyroku (Pal. 2003, nr 7–8, s. 259).

§ 2 k.k. powinien mieścić się w okresie próby, brak jego wskazania oznaczałby niedopełnienie wymogu wynikającego z art. 74 § 1 k.k., natomiast przekroczenie okresu próby przy ustalaniu czasu naprawienia szkody pozostawałoby w sprzeczności z jego charakterem warunku probacyjnego.

Dokonane ustalenia odnoszą się odpowiednio do określenia terminu wykonania obowiązku naprawienia szkody jako warunku probacyjnego przy warunkowym umorzeniu postępowania karnego. Przepis art. 67 § 4 k.k. dotyczący warunkowego umorzenia nakazuje w tej sytuacji stosować odpowiednio art. 74 k.k.

Zobowiązanie do naprawienia szkody jako warunku probacyjnego ma „własną samodzielną podstawę materialnoprawną”, zatem pełną aktualność zachowują twierdzenia W. Daszkiewicza o jego karnoprawnym charakterze i oderwaniu od cywilnoprawnego podłoża roszczeń poszkodowanego¹². Przyjęcie powołanego stanowiska wywołuje dalsze konsekwencje w postaci stwierdzenia, że przepisy prawa cywilnego nie stanowią podstawy naprawienia szkody, lecz stosowane są pomocniczo, w wypadkach gdy prawo karne nie zawiera odrębnych unormowań, w szczególności co do określenia zakresu i sposobu naprawienia szkody. Wykorzystanie przepisów prawa cywilnego nie może jednak pozostawać w sprzeczności z istotą karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody jako warunku probacyjnego. Należy przypomnieć, że W. Daszkiewicz, analizując istotę karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody w okresie, kiedy występował on jako środek probacyjny i nie był jeszcze zaliczony do kategorii środków karnych, podkreślał, że jeśli chodzi o funkcje obowiązku naprawienia szkody, to układają się one inaczej w prawie karnym, inaczej zaś w prawie cywilnym¹³. W tym ostatnim wypadku na czoło wysuwa się funkcja kompensacyjna, natomiast w prawie karnym — funkcja resocjalizacyjna. Zdaniem tego autora przepisy Kodeksu karnego przewidują zobowiązanie sprawcy przestępstwa do naprawienia szkody przede wszystkim dlatego, aby go wychować. Wykonanie obowiązku staje się wówczas formą ekspiacji, ponadto z punktu widzenia prewencji ogólnej stanowi dodatkowy element odstraszania. W. Daszkiewicz przyznaje wprawdzie, że odszkodowanie cywilne też spełnia rolę

¹² W. Daszkiewicz, *Naprawienie szkody...*, s. 15 nn.

¹³ *Ibidem*, s. 17–19.

wychowawczą zarówno w stosunku do sprawcy szkody, jak i do społeczeństwa, a prawu cywilnemu nieobca jest funkcja prewencyjna i represyjna, lecz konstatuje, iż nie chodzi tu o przeciwstawianie funkcji, lecz inne rozłożenie akcentów. Funkcja kompensacyjna w prawie karnym jest według niego funkcją wtórną; na plan pierwszy wysuwa się osoba oskarżonego i przyjęte wobec niego założenia wychowawcze, a nie pokrzywdzony i ochrona jego praw cywilnych, dlatego tak pomyślana różnica uzasadnia inne unormowanie niż w prawie cywilnym.

Z przytoczonego poglądu wynika więc przypisanie kompensacji drugoplanowej roli i wyeksponowanie znaczenia tradycyjnie ujętych funkcji penalnych. Wypada zastanowić się od razu nad pytaniem, czy zachowuje on aktualność. Postępujące zmiany polityczno-kryminalnych założeń kodyfikacji karnej opartej, jak się współcześnie podkreśla, na nowej filozofii karania, odmiennie kształtującej system kar i dyrektyw jej wymiaru¹⁴, ujawniają potrzebę nowego spojrzenia na wyznaczenie „miejsca” kompensacji. Według Z. Gostyńskiego uznanie kompensacji za jeden z celów kary oznacza, że nie należy przeciwstawiać sobie penalnych i kompensacyjnych funkcji karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody, gdyż z metodologicznego punktu widzenia zabieg taki nie jest uzasadniony. Inaczej przedstawia się sytuacja *in concreto*, kiedy dochodzi do kolizji między kompensacyjnym a innym celem tego obowiązku, wówczas rozstrzygnięcie powinno uwzględniać właściwą hierarchię jego celów. Z. Gostyński zalicza do nich wychowawcze i resocjalizacyjne oddziaływanie na sprawcę, a dopiero w następnej kolejności kompensację. Odnotowuje jednak potrzebę reorientacji poglądów w kwestii relacji między penalnymi i kompensacyjnymi funkcjami karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody z uwagi na rozwiązania dotyczące skutków

¹⁴ O założeniach polityki karnej Kodeksu karnego z 1997 r. zob. między innymi A. Zoll, *Założenia polityki karnej w projekcie kodeksu karnego*, PiP 1994, nr 5; W. Wróbel, A. Zoll, *Usprawiedliwienie karania (założenia systemu wymiaru kary w przyszłym kodeksie karnym)*, [w:] *O prawo karne oparte na zasadach sprawiedliwości, prawach człowieka i miłosierdziu*, red. A. Strzembosz, Lublin 1988; A. Gubiński, *Główne ogniwa reformy prawa karnego: ograniczenie punitivności i zadośćuczynienie pokrzywdzonemu*, PiP 1981, nr 7; W. Macior, *Założenia polityki karnej w projekcie kodeksu karnego z 1995 r.*, PS 1996, nr 9; T. Bojarski, *Nowe środki karne i formy zatłwiania spraw karnych*, [w:] *Nowe prawo karne procesowe. Księga ku czci Profesora W. Daszkiewicza*, Poznań 1999.

wykonania tego obowiązku. Według niego na ich tle trudno utrzymywać, aby aspekty wychowawcze i resocjalizacyjne obowiązku naprawienia szkody dominowały wobec celu kompensacyjnego.

Orzeczenie probacyjnego obowiązku naprawienia szkody jest traktowane jak orzeczenie co do roszczenia majątkowego. Odejście od dotychczasowego pojmowania cywilnoprawnych konsekwencji orzekania karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody nastąpiło wraz z wejściem w życie regulacji art. 107 § 2 k.p.k., według której za orzeczenia co do roszczeń majątkowych uważa się również orzeczenia nakładające obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, jeżeli nadają się do egzekucji w myśl przepisów Kodeksu postępowania cywilnego. Nowe rozwiązanie zastąpiło dawny art. 94 § 2 k.p.k. z 1969 r. Przy zachowaniu odrębności podstaw materialnoprawnych dochodzi więc do zrównania orzeczeń w sferze skutków cywilnoprawnych. Na tym tle wyłania się jednak problem kumulacji różnych podstaw orzekania naprawienia szkody. Wymaga on odniesienia się do przepisów art. 415 § 5–7 k.p.k. Treść art. 415 § 5 k.p.k. wprost wyklucza dopuszczalność nałożenia obowiązku naprawienia szkody, gdy orzeczono o nim prawomocnie w postępowaniu cywilnym lub kiedy toczy się postępowanie w tym zakresie. Należałoby z tego wnioskować, że zachodzi również relacja odwrotna. Ponadto, zgodnie z art. 415 § 6 k.p.k. pokrzywdzony może dochodzić w postępowaniu cywilnym dodatkowych roszczeń, jeżeli zasądzony karnoprawny obowiązek naprawienia szkody nie pokrywa jej w całości. Biorąc pod uwagę art. 415 § 5 k.p.k., wyłączona zostaje możliwość obligatoryjnego nałożenia obowiązku naprawienia szkody przy warunkowym umorzeniu postępowania (art. 67 § 3 k.k.), jak też fakultatywnego orzeczenia obowiązku przy warunkowym zawieszeniu wykonania kary (art. 72 § 2 k.k.) i przy orzeczeniu kary ograniczenia wolności w razie uzyskania informacji, że roszczenie wynikające z popełnienia przestępstwa jest przedmiotem toczącego się postępowania cywilnego bądź o roszczeniu tym prawomocnie orzeczono.

Konsekwencją wprowadzenia przepisów „antykumulacyjnych” jest również przyjęcie stanowiska, że orzeczenie o nałożeniu karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody bez różnicowania środka karnego i warunku probacyjnego powoduje stan *rei iudicatae* dla roszczeń cywilnych. Jeżeli przeszkoda w postaci orzeczenia obowiązku naprawie-

nia szkody została stwierdzona w toku sprawy cywilnej, należy zgodnie z dyspozycją art. 355 § 1 k.p.c. umorzyć postępowanie jako niedopuszczalne, natomiast gdy zaistniała przed stwierdzeniem zawisłości sporu, zgodnie z art. 199 § 1 pkt 2 k.p.c. nastąpi odrzucenie pozwu, albowiem o to samo roszczenie sprawa została już prawomocnie osądzona. Należy jednak pamiętać, że samo trwanie procesu karnego i potencjalna możliwość orzeczenia obowiązku naprawienia szkody jako warunku probacyjnego nie mogą być oceniane jak toczące się postępowanie karne, którego przedmiotem będzie rozstrzygnięcie o naprawieniu szkody. Trudno doszukiwać się w tym wypadku zawisłości sporu. Sytuacja przedstawia się podobnie w razie warunkowego umorzenia postępowania i obligatoryjnego wówczas orzekania przynajmniej co do części szkody, podejmowana ocena dotyczy bowiem ewentualnego istnienia zawisłości sporu w czasie trwania postępowania karnego, kiedy rezultat w postaci warunkowego umorzenia postępowania i orzeczenia obowiązku naprawienia szkody nie jest jeszcze przesądzony. Nie zachodzi zatem żadna z przyczyn odrzucenia pozwu przewidzianych w art. 199 k.p.c., w szczególności nie zachodzi przeszkoda stanu sprawy w toku ze względu na wszczęcie postępowania karnego przed wytoczeniem powództwa o odszkodowanie w postępowaniu cywilnym, gdyż sama tylko możliwość orzeczenia obowiązku naprawienia szkody jako warunku probacyjnego nie stanowi przeszkody do wystąpienia przez poszkodowanego z pozwem w procesie cywilnym. Przedstawionej sytuacji, kiedy sąd cywilny bada z punktu widzenia analizowanego zagadnienia wpływ toczącego się postępowania karnego, w którym może być orzeczony obowiązek naprawienia szkody jako warunek probacyjny, na proces cywilny w przedmiocie roszczenia wynikającego z przestępstwa, nie można potraktować jako relacji odwrotnej do tej, gdy sąd karne przed podjęciem decyzji o orzeczeniu warunku probacyjnego informacje o toczącym się postępowaniu cywilnym dotyczącym roszczenia odszkodowawczego uznaje za stwierdzenie zawisłości sporu. Druga z przytoczonych sytuacji odnosi się bowiem do wypadku, gdy przedmiot toczącego się postępowania cywilnego, to jest roszczenie poszkodowanego, jest od początku jednoznacznie określone, natomiast w pierwszej stwierdza się jedynie postępowanie karne w toku z możliwością orzeczenia naprawienia szkody jako warunku probacyjnego.

Analizując obowiązek naprawienia szkody orzekany jako warunek probacyjny, należy nadto zwrócić uwagę na wyłaniający się na tym tle następny problem. Jest on związany z wyrażonym przez Sąd Najwyższy poglądem, w myśl którego zakaz wynikający z art. 415 § 5 zd. 2 k.p.k. odnosi się do każdego określonego w ustawie przypadku orzekania karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody, w tym również na podstawie art. 72 § 2 k.k.¹⁵ Za takim stanowiskiem przemawia zarówno wykładnia językowa, jak i systemowa. W powołanym przepisie jest przecież mowa o obowiązku naprawienia szkody bez dokonania rozróżnienia podstaw karnoprawnych. Należy zresztą przypomnieć, że *ratio legis* omawianej regulacji wiąże się z ograniczeniem możliwości podejmowania w procesie karnym rozstrzygnięć o naprawieniu szkody, gdy jest ono przedmiotem toczącego się postępowania albo o roszczeniu tym prawomocnie orzeczono, a zatem wyłączenie podstawy z art. 72 § 2 k.k. niweczyłoby przyjęte założenie¹⁶. W rezultacie, aprobując taki pogląd, trzeba jednoznacznie odczytać zakaz orzeczenia obowiązku naprawienia szkody jako warunku probacyjnego, wówczas gdy o roszczeniu dotyczącym tej samej szkody prawomocnie już orzeczono w postępowaniu cywilnym. Sytuacja komplikuje się jednak, gdy wyrok sądu karnego zawierający obowiązek z art. 72 § 2 k.k. jest pierwszym chronologicznie orzeczeniem o naprawieniu szkody. Na gruncie prawa cywilnego przyjmuje się wówczas, że orzeczenie to nie tworzy dla sądu cywilnego powagi rzeczy osądzonej i tym samym nie wywołuje konieczności odrzucenia pozwu na podstawie art. 199 k.p.c. albo umorzenia postępowania na zasadzie art. 355 k.p.c. Uznaje się wtedy, że orzeczenie sądu karnego zobowiązujące skazanego do naprawienia w całości lub w części szkody wyrządzonej przestępstwem, które nie nadaje się do egzekucji cywilnej, nie pozbawia pokrzywdzonego możliwości dochodzenia w postępowaniu cywilnym roszczeń odszkodowawczych wynikających z tego przestępstwa¹⁷. Następcza negatywna przesłanka procesowa w postępowaniu cywilnym wymagająca umorzenia postępowania (art. 355 k.p.c.) ujawnia

¹⁵ Wyrok SN z dnia 23 listopada 2006 r., IV KK 328/06, OSNKW 2007, nr 2, poz. 20.

¹⁶ P. Gensikowski, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 23 listopada 2006 r.*, Pal. 2008, nr 3–4, s. 276.

¹⁷ Wyrok SN z dnia 7 lipca 2001 r., I PKN 724/99, OSNP 2002, nr 2, poz. 38.

się wszakże wówczas, gdy zobowiązanie przez sąd karny do naprawienia szkody nadaje się do egzekucji. Występuje ona dopiero wtedy, gdy zgłoszone przez powoda roszczenie uzyskało już ochronę prawną, o której udzielenie powód wnosi, i zbędne jest wydanie wyroku w postępowaniu cywilnym z uwagi na uzyskanie przez niego tytułu egzekucyjnego na innej drodze. Analiza zasadności przedstawionej tezy Sądu Najwyższego wyrażonej w wyroku z 7 lipca 2001 r., I PKN 724/99, wymaga zatem zestawienia treści art. 415 § 5 zd. 2 k.p.k. i art. 107 § 2 k.p.k. Zobowiązanie do naprawienia szkody na podstawie art. 72 § 2 k.k. niewątpliwie zalicza się do katalogu orzeczeń co do roszczeń majątkowych, o których mowa w art. 107 § 2 k.p.k., jednak nadanie klauzuli wykonalności takiemu rozstrzygnięciu może nastąpić dopiero po upływie terminu oznaczonego przez sąd, przed jego upływem roszczenie nie podlega egzekucji. W myśl przepisów k.p.c. do egzekucji orzeczenie to nadaje się co do zasady w dacie późniejszej niż data uprawomocnienia się wyroku¹⁸. Wcześniej, przed upływem oznaczonego przez sąd karny terminu, jako orzeczenie nienadające się do egzekucji cywilnej nie stanowi ono orzeczenia co do roszczeń majątkowych w rozumieniu art. 107 § 2 k.p.k.

Uwzględniając argumenty, które legły u podstaw stanowiska Sądu Najwyższego wyrażonego w wyroku z 7 lipca 2001 r., I PKN 724/99, trudno na gruncie obowiązującego stanu prawnego podważać ich zasadność. Należałoby wręcz odnieść je odpowiednio do naprawienia szkody jako warunku probacyjnego orzecanego przy warunkowym umorzeniu postępowania. Tak zobrażowana sytuacja ukazuje więc słabość regulacji „antyкумуляcyjnych” w relacji „zewnętrznej” pomiędzy rozstrzygnięciem sądu karnego i sądu cywilnego. W pewnym momencie dochodzi bowiem do funkcjonowania dwóch tytułów wykonawczych. Następuje to po nadaniu klauzuli wykonalności rozstrzygnięciu zawartemu w wyroku karnym. Sprawcy — dłużnikowi pozostaje wtedy możliwość skorzystania z powództwa przeciwegzekucyjnego.

Podsumowując dotychczasowe rozważania, należy podkreślić, że obowiązek naprawienia szkody powiązany z instytucjami probacyjnymi właśnie ze względu na brak samoistnego charakteru wykazuje znaczne

¹⁸ A. Bruzdewicz, *Glosa do wyroku SN z dnia 23 listopada 2006 r., IV KK 328/06*, „Prokurator” 2008, nr 4, s. 74 nn.

odrębności w relacji do pozostałych podstaw odszkodowawczych. Znajdują one wyraz przede wszystkim w dość wyraźnym zaznaczeniu się jego funkcji penalnej, polegającej na oddziaływaniu na sprawcę, a także charakterystycznych dla tego środka cywilnoprawnych konsekwencji, powiązanych z możliwością kształtowania terminu jego wykonania. Odrębności te powodują zróżnicowanie sytuacji prawnej pokrzywdzonego w zależności od orzeczenia na jego rzecz probacyjnego obowiązku naprawienia szkody bądź obowiązku naprawienia szkody jako środka karnego. Ta kwestia skłania do rozważenia zasadności ujednolicenia podstawy karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody, co wymaga jednak dalszych refleksji i dyskusji.

Selected aspects of probative remedying of harm resulting from crime

Summary

Obligation of remedying harm appears in the Penal Code in two different forms; as an unaided penal measure and as a probative measure associated with the institution of conditional extinction/redemption of criminal proceedings, conditional suspension of execution of the sentence, restriction of liberty. This article contains an assessment of legal regulations concerning probative remedying of harm resulting from crime. After discussing the presumptions of remedying ruling as a probative measure, the author shows the selected aspects concerning the ruling issues. She introduces a separate place for this measure in the system of legal and penal reaction to crime. The article also attempts to answer the question: What is the actual function of probative remedying of harm resulting from crime?

Keywords: remedying of harm, probative measures, probation, crime.